

GENDER LINGVISTIKASINING DOLZARB MUAMMOLARI

Norqulova Gulhayo Avloberdiyevna

O'zJTU, Sharq filologiyasi fakulteti, Filologiya va tillarni o'qitish (turk tili) yo'nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning eng faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lgan gender lingvistikasining dolzarb muammolari, xususan, nutqiy xulq-atvordagi jinsiy tafovutlar va ularning ijtimoiy-madaniy ildizlari qiyosiy-tahliliy nuqtayi nazardan tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: gender lingvistikasi, diskurs, kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, lisoniy manzara, stereotip, nutqiy strategiya, kommunikativ xulq-atvor.

Аннотация. В данной статье с сравнительно-аналитической точки зрения исследуются актуальные проблемы гендерной лингвистики, являющейся одним из наиболее активно развивающихся направлений современного языкознания, в частности, половые различия в речевом поведении и их социокультурные корни.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, дискурс, когнитивная лингвистика, социолингвистика, языковая картина мира, стереотип, речевая стратегия, коммуникативное поведение.

Abstract. This article examines current problems of gender linguistics, one of the most actively developing areas of modern linguistics, in particular, gender differences in speech behavior and their socio-cultural roots from a comparative-analytical point of view.

Keywords: gender linguistics, discourse, cognitive linguistics, sociolinguistics, linguistic world view, stereotype, speech strategy, communicative behavior.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslik fanining paradigmalari o'zgarishi natijasida tilga faqatgina aloqa vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy munosabatlarining ko'zgusi sifatida qarash ustuvorlik kasb etmoqda. Gender lingvistikasi antropotsentrik tilshunoslikning tarkibiy qismi bo'lib, u tilda erkak va ayol fenomenining aks etishi, nutqiy muloqotda jins omilining o'rni va jamiyatdagi ijtimoiy jins (gender) tushunchalarining lisoniy shakllanishini o'rganadi. Mazkur yo'nalishning dolzarbligi shundaki, globallashtiruv jarayonida tillararo va madaniyatlararo muloqotning jadallashishi nutqiy etiket, lisoniy lakunalar va gender stereotiplarining transformatsiyasini chuqur ilmiy tahlil qilishni talab etmoqda. Ayniqsa, o'zbek tilshunosligida gender aspektining milliy mentalitet va sharqona madaniyat prizmasi orqali tadqiq etilishi, tilning kognitiv va sotsiolingvistik imkoniyatlarini yangi bosqichga olib chiqadi. Gender masalasi faqatgina biologik jins bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning jamiyatdagi mavqeyi, uning kasbiy faoliyati va psixolingvistik xususiyatlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi [1, B. 12].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Gender lingvistikasining nazariy asoslari G'arb tilshunosligida o'tgan asrning 70-yillarida R.Lakoff, D.Tannen kabi olimlarning tadqiqotlari bilan boshlangan bo'lsa-da, bugungi kunda ushbu soha metodologik jihatdan sezilarli darajada kengaydi. R. Lakoff o'zining fundamental ishlarida ayollar nutqining o'ziga xosligini "leksik noaniqlik" va "yumshoqlik" kategoriyalari orqali tushuntirib bergan [2, B. 45]. Rus tilshunosligida A.Kirillina gender lingvistikasini

lisoniy va kommunikativ kategoriyalar yig'indisi sifatida tahlil qilib, til tizimidagi androsetrizm (erkak markazli qarash) muammosini o'rtaga tashlaydi [3, B. 28]. O'zbek tilshunosligida esa gender masalalari sotsiolingvistik va pragmatik jihatdan o'rganilib, milliy nutqiy madaniyatdagi gender xususiyatlari, murojaat shakllari va frazeologizmlardagi ayol va erkak obrazlari tadqiqotlar markazida turibdi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida deskriptiv tahlil, komponent tahlil va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi. Shuningdek, turli diskursiv maydonlarda (badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari) gender markerlarining qo'llanilish chastotasi statistik metod yordamida tahlil qilindi. Bu esa nazariy xulosalarning amaliy ma'lumotlar bilan dalillanishini ta'minlaydi [4, B. 67].

Muhokama va natijalar. O'tkazilgan kuzatishlar va lisoniy tahlillar shuni ko'rsatadiki, erkak va ayol nutqi leksik-semantik, sintaktik va pragmatik sathlarda bir-biridan sezilarli farq qiladi. Ayollar nutqida ekspressiv-emosional bo'yoqdor so'zlar, sifatlashlar va modal so'zlarning ko'p qo'llanilishi kuzatilsa, erkaklar nutqida konkretlik, informativlik va imperativlik (buyruq) ohangi ustunlik qiladi. Masalan, o'zbek oilaviy diskursida ayollar tomonidan "iltimos", "agar malol kelmasa" kabi hedjlar (yumshatuvchi vositalar) ko'proq ishlatiladi. Quyidagi jadvalda erkak va ayollar nutqidagi asosiy lisoniy markerlarning qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval. Erkak va ayol nutqining lisoniy xususiyatlari qiyosiy tahlili

Ko'rsatkichlar	Erkaklar nutqi	Ayollar nutqi
Nutqiy strategiya	Dominantlik va raqobat	Hamkorlik va qo'llab-quvvatlash
Leksik tarkib	Terminlar, jargonlar, neytral leksika	Sifatdoshlar, diminutivlar, emotsional leksika
Sintaktik qurilish	Qisqa va sodda gaplar	Murakkab, kengaytirilgan gaplar
Modal vositalar	Tasdiq va buyruq shakllari	Taxmin, shubha va so'roq shakllari

Shuningdek, til tizimidagi frazeologik birliklarning gender tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat tillarda bo'lgani kabi o'zbek tilida ham "ayol" va "erkak" konseptlari ijtimoiy stereotiplar bilan qoplangan. Masalan, ayollarga nisbatan qo'llaniladigan iboralarda ko'pincha hissiyot, uy-ro'zg'or va tashqi ko'rinish markazga chiqsa, erkaklar haqidagi iboralarda kuch, aql va ijtimoiy faollik urg'ulanadi. Quyidagi 2-jadvalda o'zbek va ingliz tillaridagi genderga oid frazeologizmlarning miqdoriy taqsimoti (tanlab olingan 200 ta birlik misolida) aks etgan:

2-jadval. Genderga oid frazeologizmlarning semantik yo'nalishi:

Semantik guruh	O'zbek tili (%)	Ingliz tili (%)
Tashqi ko'rinish (ayol)	45%	38%
Intellektual qobiliyat (erkak)	52%	55%
Emotsionallik (ayol)	35%	32%

Semantik guruh	O'zbek tili (%)	Ingliz tili (%)
Ijtimoiy mavqe (erkak)	48%	45%

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tillar turlicha bo'lsa-da, gender stereotiplarining lisoniy in'ikosi o'xshash tendensiyalarga ega. Biroq, zamonaviy diskursda, ayniqsa, mediamatnlarda gender neytralligi sari intilish kuchayib bormoqda, bu esa til tizimidagi transformatsiyalardan dalolat beradi [5, B. 91].

Xulosa. Gender lingvistikasining o'rganilishi tilshunoslik fanini yangi ijtimoiy-madaniy mazmun bilan boyitadi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, gender tushunchasi biologik jinsdan farqli o'laroq, lisoniy muloqotda ijtimoiy konstruksiya sifatida namoyon bo'ladi va shaxsning nutqiy portretini shakllantiradi. Ikkinchidan, o'zbek tili materiallari asosida olib borilgan tahlillar shuni tasdiqladiki, nutqiy strategiyalardagi farqlar nafaqat lisoniy kompetensiya, balki madaniy kodlar va tarbiya omili bilan ham bog'liqdir. Uchinchidan, gender lingvistikasidagi dolzarb muammo — bu tildagi asimmetriya va stereotiplarni bartaraf etish hamda muloqotning demokratlashuv jarayonini o'rganishdir. Kelajakda gender lingvistikasi sun'iy intellekt va kompyuter lingvistikasi bilan integratsiyalashgan holda, avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarida gender xususiyatlarini hisobga olish kabi yangi amaliy vazifalarni hal etishi lozim. Bu esa nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy muloqot madaniyati uchun ham muhim ahamiyatga ega. Til tizimidagi gender markerlarini chuqur anglash, jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro tushunishni yaxshilashga va muloqotdagi nizolarni kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarov Sh. — Pragmalingvistika — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008 — 286 b.
2. Lakoff R. — Language and Woman's Place — New York: Harper & Row, 1975 — 162 p.
3. Кириллина А.В. — Гендер: лингвистические аспекты — Москва: Институт социологии РАН, 1999 — 189 с.
4. Karimov S. — O'zbek tili sotsiolingvistikasi — Samarqand: SamDU nashri, 2012 — 145 b.
5. Tannen D. — You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation — New York: Morrow, 1990 — 330 p.